

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr. Pawła Ceranki
*pt. **Urząd Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej***
Polskiej 1939-1945

I. Podstawowe dane o rozprawie

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgra Pawła Ceranki ukazała się drukiem w 2021 roku. Praca stanowi politologiczno-historyczne studium z zakresu funkcjonowania centralnego urzędu administracji państwowej. Zakres merytoryczny dysertacji koncentruje się na strukturze, składzie personalnym, warunkach materialnych i politycznych działalności Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939 – 1945. To wszystko ukazano w dynamice zmian związanych ze zmieniającą się rzeczywistością polityczną spowodowaną II wojną światową.

Praktycznie każde państwo posiada wydzielony dział administracji państwowej przygotowujący, organizujący i realizujący stosunki z zagranicą nazywany Ministerstwem Spraw Zagranicznych. Właśnie to Ministerstwo stanowi zasadniczy element formalnoprawnej regulacji i utrzymywania kontaktów państwa ze środowiskiem międzynarodowym. W wydanej przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych i MSZ monografii Autor zajął się problemem funkcjonowania urzędu Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP w okresie II wojny światowej. Zakres chronologiczny prowadzonych badań zaczyna się od analizy sytuacji w MSZ jeszcze przed wybuchem wojny. W dalszej części przeprowadzona jest bardzo wnikliwa i świetnie udokumentowana analiza funkcjonowania MSZ RP w czasie wojny aż do lipca 1945 r. Wbrew temu co Autor deklaruje w tytule rozprawy, jego badania obejmują również okres

bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej. Ich wyniki znajdziemy w Aneksie 1. To wprawdzie dodatkowa część dysertacji, ale niezwykle cenna i zawierająca oryginalne, często wcześniej nieznane fakty i źródła.

Przyjęta w rozprawie perspektywa badawcza oraz zastosowane metody statuują pracę w dziedzinie nauk społecznych. Ponieważ praca ma charakter interdyscyplinarny Autor korzysta w niej z dorobku nie tylko nauk o polityce i administracji, ale również tych charakterystycznych dla nauk historycznych, szczególnie archiwistyki, jak i z zakresu nauk prawnych.

II. Merytoryczna ocena rozprawy

a. Założenia pracy, cele badawcze, hipotezy

Głównym problemem badawczym dysertacji jest działanie Ministerstwa Spraw Zagranicznych, jako urzędu administracji rządowej obsługującej Ministra Spraw Zagranicznych RP, w bardzo skomplikowanych uwarunkowaniach funkcjonowania rządu emigracyjnego podczas trwającej sześć lat II wojny światowej. Monografia ma niewątpliwie charakter interdyscyplinarny łączący wątki nauki o politologiczne, administracji oraz historyczne. W dużej mierze dysertacja mieści się w dyscyplinie nauk o polityce i administracji oraz historii.

Pan mgr P. Ceranka nie sformułował nigdzie tezy pracy czy hipotez badawczych. Postawił jedynie kilka pytań badawczych (4). Nie znalazłem w rozprawie jasno sformułowanych odpowiedzi na te pytania. Spodziewałem się tego w Zakończeniu lub w poszczególnych częściach dysertacji. Czytelnik bez problemu, po uważnym zapoznaniu się z tekstem opracowania, sam udzielił odpowiedzi na te pytania. Jest to dowód na sprawną, przejrzystą i zrozumiałą narrację wprowadzoną w dysertacji.

b. Wykorzystana literatura przedmiotu

Głównym źródłem na którym Autor oparł swoje opracowanie są archiwalia. W moim przekonaniu należało również sięgnąć do literatury przedmiotu, aby w szerszym, niż to uczynił Doktorant, kontekście politycznym pokazać uwarunkowania zmian zachodzących w strukturze i charakterze działań Ministerstwa Spraw Zagranicznych na uchodźstwie. W pracy brakuje

odwołań do bogatej przecież literatury dotyczącej tej problematyki. Zdaję sobie sprawę, iż problem badawczy i podejście badawcze mgra P. Ceranki jest oryginalne i w związku z tym literatura na ten temat też jest uboga, ale znacznie wzbogaciłoby pracę odwołanie się również do dorobku innych badaczy zainteresowanych podobną problematyką lub analizujących ówczesną rzeczywistość z nieco innej perspektywy, np. uwarunkowań międzynarodowych.

Przeprowadzona została bardzo obszerna kwerenda źródłowa i zebrano materiał pozwalający na bardzo szeroki zakres merytoryczny pracy. Należy wyrazić nadzieję, że zebrany materiał będzie stanowił punkt wyjściowy do dalszych bardziej analitycznych opracowań dot. omawianego okresu działania urzędu MSZ.

c. Zastosowane metody badawcze

Monografia ma jednak w dużej mierze charakter deskryptywny, z niezbyt wyraźnie zarysowanym aparatem badawczym, analitycznym i stosunkowo skromną, odautorską interpretacją zebranego obszernego materiału źródłowego.

Autor stosuje w intuicyjny sposób metody badawcze: instytucjonalno-prawną, decyzyjną, ilościową, metody historyczne ale nie przedstawia ich we Wstępie i nie określa ich w dalszej części dysertacji. Świadomość metodologiczna Doktoranta zdaje się być ograniczona. Mam nadzieję, że wątek ten zostanie szerzej przedstawiony w autoreferacie doktoranta. Rozumiem bowiem, iż brak założeń metodologicznych w monografii był spowodowany wymogami publikacyjnymi a nie brakiem wiedzy Autora. Swoje domniemanie opieram na analizie kilkunastu opracowań naukowych, których autorem jest mgr P. Ceranka.

d. Oryginalność problemu badawczego

Monografia „Urząd Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej 1939-1945” liczy 485 stron. Zaprezentowane w niej przedstawienie struktury i personelu, zasad funkcjonowania oraz możliwości realnego działania urzędu MSZ w omawianym okresie ma w znacznej mierze charakter pionierski, co decyduje o pozytywnej wartości pracy i stanowi jej cenny wkład do literatury przedmiotu.

e. Uwagi szczegółowe

W pracy nie znalazłem usterek redakcyjnych. Korekta językowa została przeprowadzona bardzo starannie. Na uwagę zasługuje bardzo obszerna i jednocześnie dobrze przygotowana Bibliografia oraz równie obszerny Indeks osobowy.

W pracy znajdujemy bardzo liczne tabele. Przy tak skrupulatnej korekcie zaskakuje brak opisu tabel. Należało przynajmniej je ponumerować i nadać tytuły.

III. Formalna ocena struktury rozprawy

Struktura rozprawy ma wyraźnie chronologiczny układ.

Autor w pierwszym rozdziale obszernie przedstawia (wychodząc nieco poza ramy czasowe pracy) tragiczny obraz działania MSZ (wrzesień 1939) w sytuacji błędnych ocen sytuacji (służba dyplomatyczna i konsularna powinna, jako grono eksperckie, nieco wyraźniej postrzegać zagrożenia i skutki niemieckiej oraz sowieckiej polityki – „Wojny nie będzie. Mogę się założyć o butelkę najlepszego szampana.” (s. 34) w atmosferze bałaganu, błędnych decyzji, niedostatecznej troski o archiwa, rozpoczynającej się walki politycznej o kształt rządu na emigracji.

W kolejnym rozdziale przedstawia sprawną rekonstrukcję urzędu MSZ na terenie Francji. Istotnym elementem ułatwiającym odbudowę emigracyjnego ministerstwa jest fakt posiadania przez Ministerstwo znacznej liczby urzędników we wszystkich placówkach dyplomatycznych RP na świecie. Oprócz personelu sił zbrojnych to właśnie MSZ, z racji specyfiki swojego działania poza granicami RP, posiadało największe rezerwy kadrowe stojące do dyspozycji rządu na emigracji.

W jaskrawej sprzeczności ze sprawnym utworzeniem centrali we Francji stoi zakończenie pobytu w tym kraju i chaotyczna ewakuacja MSZ do Wielkiej Brytanii. Gdzie znowu z zadziwiającą efektywnością udaje odtworzyć się urząd MSZ i rozpocząć, pod kierownictwem ministra Augusta Zaleskiego, intensywne urzędowanie, wzbogacone o nowe obszary aktywności np. wznowienie stosunków dyplomatycznych z ZSRR i zawarcie Układu Sikorski-Majski (rozdział drugi).

Budzi szacunek, jak w aktywnościach dotyczących rekonstrukcji centrali wysoki etos pracy i etyka zawodowa urzędników Ministerstwa pozwalała działać im w skuteczny oraz spolegliwy sposób. Ta zdolność do kreatywnego działania generuje tym większe zastanowienie

i zdziwienie, że chaotyczną ewakuację z Polski i migrację z Francji do Anglii organizowali ci sami urzędnicy ministerialni.

Autor pokazuje te sprzeczności obszernie i w wyczerpujący sposób, ale brakuje jego nieco szerszej oceny przedstawianych faktów. Zwraca uwagę pewna jakby powściągliwość Autora w formułowaniu wartościujących opinii i ocen. Widać wyraźnie jego dążenie do przedstawiania stanu rzeczy, również niekiedy w ich dramatycznym przebiegu, zachowując przy tym zbyt daleko posuniętą bezstronność i obiektywizm.

Autor w swojej narracji kieruje się kryterium chronologicznym. Stąd ramy czasowe kolejnych rozdziałów podporządkowane są okresom sprawowania funkcji ministra przez kolejnych polityków (wszyscy mieli długoletnie doświadczenie dyplomatyczne):

- Edwarda Raczyńskiego (22.08.1941 – 14.07.1943);
- Tadeusza Romer (14.07.1943 – 24.11.1944);
- Adam Tarnowski (29.11.1944 – 5.07.1945).

W trakcie kierowania resortem przez wszystkich wyżej wymienionych ministrów widać było ogromny nacisk kolejnych premierów na uzyskanie coraz większego wpływu na kształtowanie polityki zagranicznej RP. Tarcia przeradzające się w otwarty konflikt rozpoczęły się już w Paryżu od czasu utworzenia rządu w którym premierem i Wodzem Naczelnym został gen. Władysław Sikorski, a ministrem spraw zagranicznych August Zaleski:

- „Nie wystarczyło wyrzucenie MSZ poza Paryż, generał postanowił sam decydować o polityce zagranicznej i wprowadzić do służby zagranicznej swoich ludzi. Premier i naczelny wódz pisał do Zaleskiego, że warunki wojny *wymagają, jak najbardziej skoordynowanej działalności obu resortów ich wzajemnego wspierania się i uzupełniania. Akcje wojskowe w obecnym okresie wojny mają charakter na pół dyplomatyczny i odwrotnie akcje dyplomatyczne rozgrywają się w połowie w dziedzinie wojskowej. Znajduje to swój wyraz organizacyjny w tym, że kierownictwo oboma resortami zbiega się w moim ręku, nie tylko jako premiera, ale i jako wodza naczelnego. (...) Dlatego żądam wzajemnego przenikania się MSZ i MSWojsk. w dziedzinie planowania wojennego, w dziedzinie personalnej w ramach praktyki dotychczasowej, w dziedzinie budżetowej oraz w dziedzinie ścisłej współpracy z Oddziałem II-im Sztabu*” (s. 154).

Zachodzące w czasie drugiej wojny światowej przemiany i specyfika funkcjonowania rządu RP na emigracji powodowały, że postępowała systematyczna marginalizacja znaczenia i wpływu ministra spraw zagranicznych na politykę zagraniczną wobec coraz większego wpływu na nią kolejnych premierów. Autor trafnie zauważa to pomniejszanie roli i osobistego udziału ministra, a zatem urzędu MSZ w realizacji polityki zagranicznej RP.

Jednym z wielu powodów ostrego konfliktu Zaleski-Sikorski była kwestia posiadania przez urząd MSZ (utworzonej z pomocą Wojska Polskiego w 1938 r.) sieci szerokiej łączności radiowej obsługującej głównie łączność tajną. Posiadanie przez Zaleskiego sprawnie ewakuowanej z Polski sieci komunikacji o światowym zasięgu było przedmiotem jawnej zazdrości premiera Sikorskiego:

- „Łączność radiowa MSZ była niezwykle cenną rzeczą, zazdrościły jej władze naczelne państwa oraz wojsko. Kierownictwo resortu przywiązywało dużą uwagę do sprawnego działania sieci radiostacji oraz nawet jej rozbudowy” (s. 163).

Jednym z głównych obszarów nieustannych konfliktów było dążenie (szczególnie silne za premiera W. Sikorskiego) do odsunięcia od władzy zwolenników sanacji i współautorów klęski wrześniowej. W MSZ prowadzone te działania były pod hasłem zwalczania *beckizmu*. Korpus służby zagranicznej tworzyły osoby bardzo dobrze wykształcone i doświadczone w działaniu, co uchroniło zasadniczo ministerstwo przed pochopną wymianą jego urzędników. Zalety pracowników, takie jak znajomość języków obcych i świata, obycie polityczne, pozwoliły przeprowadzić urząd przez pięć trudnych lat pracy na terytorium Francji i Wielkiej Brytanii. Mimo bardzo silnej presji udało się ocalić zawodowych dyplomatów, tym bardziej, że spora część tzw. *beckistów*, były to osoby zatrudnione w MSZ na długo przed pojawieniem się w nim Józefa Becka. Służba zagraniczna, jako jedyna z całej administracji państwowej, działała bez przerwy i w miarę konsekwentnie. Nie było jednak w rządzie emigracyjnym drugiego, tak ostro atakowanego ministerstwa:

- „Dnia 28.01.1941 r. u prezydenta *Minister uskarżał się na utrudnienia w pracy, jakie mu robi prowadzona przez min. Kota nagonka na urzędników MSZ, posądzanych ciągle o nastawienie probeckowskie. Minister wskazał premierowi na nielogiczność tych posądzeń, gdyż w pracy swej oparł się głównie na współpracy urzędników, którzy byli angażowani jeszcze przed wstąpieniem min. Becka do MSZ*” (s. 197);

- (...) na posiedzeniu Rady Narodowej w dniu 12.07.1941 r., gdzie prezes Rady Ministrów oświadczył, że *nie może otwarcie mówić wobec obecności na sali „Beck’owców”, którzy sabotują politykę Rządu.* (s. 198);

- „Raczyński chciał sam decydować o losach pracowników, o czym napisał w liście do generała *Aby być w położeniu stawiania ściśle określonych wymagań, muszą być w stanie zapewnić pracownikom MSZ bezpieczeństwo, tj. uchronić ich, czy to od proskrypcji ryczałtowych, czy też od indywidualnych represji*” (s. 226).

Mimo prób przenoszenia na teren centrali MSZ walk wewnętrznych w łonie emigracji polskiej funkcjonowanie urzędu pozostało w dużej mierze niezakłócone.

Urzednicy dzialali w imie polskiej racji stanu, zajmujac sie takze przygotowaniem nowych kadr dla przyszlej pracy urzedu w wolnej Polsce. Szczegolna uwage zwracaly aktywnosci obliczone na ksztalcenie zawodowe przyszlych urzednikow sluzby zagranicznej. Kandydatow pozyskiwano glownie z szeregow polskich sil zbrojnych na Zachodzie. (s. 255-256, podrozdzial 5.3. Rekrutacja i szkolenie kadr, s.312-328).

Cofniecie przez aliantow uznania rządu emigracyjnego z poczatkiem lipca 1945 r. w wyniku uznania powstalego w Warszawie Tymczasowego Rządu Jednosci Narodowej poprzedzily gwałtowne i w wiekszosci skuteczne zabiegi rządu emigracyjnego o zachowanie jak najwiekszej czesci majatku państwowego, tak aby nie wpadl w rece angielskich likwidatorow. Dzialaniom tym towarzyszyly intensywne rozmowy z przedstawicielami rządu angielskiego celem powolania struktury zajmujacej sie likwidacja spraw polskiej administracji rządu RP w Londynie. Powolano ja w lipcu 1945 r. pod nazwa Interim Treasury Committee for Polish Question. Jednoczesnie nadal dzialal w warunkach nieoficjalnych rząd polski z konspiracyjnym MSZ kierowanym przez ministra A. Tarnowskiego.

Wydarzeniom tym poswiecony jest Aneks 1. omawianej monografii stanowiacy bardzo cenne pionierskie przedstawienie sytuacji urzedu MSZ po cofnieciu przez Anglikow uznania dla emigracyjnego rządu polskiego. Wykraczajacy poza ramy czasowe publikacji Aneks 1. jest bardzo wartosciowym opracowaniem. Towarzyszy mu Aneks 2., w ktorym dokonano analizy dzialalnosci Sekcji Spraw Zagranicznych (Departamentu Spraw Zagranicznych) Delegatury Rządu na Kraj.

Oba teksty stanowia bardzo wazne merytoryczne uzupelnienie monografii i same w sobie stanowia wazne osiagniecie o charakterze naukowym. Zawieraja bowiem malo znane i zbadane obszary aktywnosci Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP w czasie II wojny swiatowej i zaraz po jej zakonczeniu. Zachecam mgra P. Ceranke do przeprowadzenia bardziej wnikliwych badan aktywnosci pracownikow MSZ zarowno w czasie wojny w kraju (Moc) jak i bezposrednio po jej zakonczeniu w Londynie.

IV. Konkluzje

Konkludujac, uwazam, ze przedstawiona do oceny dysertacja mgra Pawla Ceranki stanowi oryginalne i wazne osiagniecie naukowe. Jest takze potwierdzeniem rozwoju naukowego Doktoranta oraz stanowi wklad do rozwoju dyscypliny nauk o polityce i administracji.

Oceniona powyżej rozprawa doktorska magistra Pawła Ceranki stanowi samodzielne, oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i, wprawdzie z pewnymi zastrzeżeniami przedstawionymi w powyższej recenzji, spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim określone w art. 187 *Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. 2022, poz. 574).

Dysertacja mieści się w dyscyplinie nauki o polityce i administracji. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie Pana magistra Pawła Ceranki do kolejnego etapu postępowania w przewodzie doktorskim.

